

УДК 811.161.2'06'373

КОНВЕРСИВНА КОРЕЛЯЦІЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛЕКСИЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Разумейко М.С.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

У статті розглянуто конверсивну кореляцію у педагогічній лексиці сучасної української мови та показано її зіставлення з антонімічними відношеннями у терміносистемі.

Ключові слова: педагогічна лексика, конверсивна кореляція, конверсія, конверсивні корелятивні терміни, антонімія.

Усі властивості лексичних одиниць, які виділяються у працях із загальної лексикології, у слів спеціальної лексики є дещо іншими. Основна причина цього полягає в тому, що в одиниць спеціальної лексики замість цілісності слова з його фонетичними, лексико-семантичними, граматичними характеристиками є план змісту і план вираження, їхнє значення ж не складається із суми значень складових їх елементів, а приписується їм у системі, незважаючи на те, чи це терміни, номени чи оніми [9, с. 40-41].

На основі зіставлення плану змісту і плану вираження визначаються різні типи лексичних одиниць. Осмислення семантичних відношень між словами (полісемії, синонімії, антонімії і т. ін.) допомагає визначити значення слів, їх взаємозв'язки та місце в лексичній системі мови.

Розвиток педагогічної науки відбувається шляхом пізнання діалектичних зв'язків і взаємозалежності явищ. За характером цих зв'язків у педагогічній лексиці виділяються полісемія, омонімія, синонімічні ряди, антонімічні відношення та конверсивна кореляція.

Як зазначає Л.О. Симоненко, “термін як представник лексичної системи мови, з одного боку, характеризується однозначним співвіднесенням: одне поняття – один термін, з другого, - будучи знаком загальномовного словника, зазнає впливу лексико-семантичних процесів, характерних для мови в цілому” [7, с. 26]. Між системою значень “побутових понять” і системою наукових понять завжди існували глибокі й органічні взаємозв'язки.

Сучасне термінознавство визначає, що у терміносистемі можуть траплятися синоніми, омоніми, багатозначні слова, можливі між термінами антонімічні та конверсивні відношення. Проте часто наголошується на небажаності деяких із цих категорій. Питання про ці лексико-семантичні категорії найдоцільніше розв'язувати з точки зору їх побутування в окремих терміносистемах, у спеціальних функціональних стилях, бо саме стилі регламентують семантичні відношення між термінами.

“На онтологічному і гносеологічному рівнях спостерігається властива історичному факту дихотомія елементарності та інтегральності. З одного боку, він

становить ієрархічне утворення з визначеними типами взаємозв'язків між складовими його елементами, з другого, – як певна цілісність, яка визначається неповторністю і тим або іншим ступенем типовості одночасно” [11, с. 14]. Такою дихотомією елементарності та інтегральності репрезентується і педагогічна лексика кожної національної мови. З одного боку, вона має специфічну систему відношень між специфічними компонентами, з другого, – піддається типовим і для інших аналогічних систем взаємозв'язкам і складається з типових компонентів. Для лексико-семантичної типології не байдуже, якими мовними засобами виражається певна система понять. Це питання є одним із найважливіших у дослідженні термінологічних систем на лінгвістичних основах.

Конверсія розглядається у семантиці як зміна перспективи мовного подання позамовної ситуації (дії або стану) на протилежну, зображення однієї ситуації поперемінно з двох протилежних сторін зі зміною логічно-комунікативних акцентів у її висвітленні [10, с. 246]. О.Селіванова визначає кореляцію як будь-яке співвідношення в системі опозицій мовних одиниць [6, с. 267], а конверсивами називає лексеми, які виражають відношення зворотності, можливої інверсії [6, с. 246].

Конверсивна кореляція педагогічної лексики тісно пов'язана з антонімією. Їх близькість виявляється в тому, що вони співвіднесені, хоч і по-різному, з вираженням ідеї зворотності, а різняться вони типами протилежності. Антоніми дуже часто є джерелом творення конверсивних корелятивних термінів.

Визначення існування різних типів протилежності і лежить в основі розмежування антонімії та конверсії [12, с. 192-193]. На рівні мовної системи в антонімії наявний середній член протиставлення, що сприяє можливості переходу на рівні мовної діяльності логічних контрадикторних відношень у контрарні, чого позбавлені конверсиви, які повністю вичерпують об'єм поняття [8, с. 89]. Звідси випливає, що саме конверсивами (або корелятивними термінами) треба вважати педагогічні терміни *абстрактність – конкретність, інтелект – дебільність, навчання – дозвілля* та ін. Що ж до власне мовних відмінностей конверсивів і антонімів, то тут необхідно відзначити характерний для антонімів частковий збіг сполучуваності, що не властиве конверсивам. Відношення передбачуваності один одного, взаємообумовленості і взаємонаправлення програмує утворення навколо термінів-конверсивів педагогіки конверсивної кореляції: *діти дошкільного віку – діти шкільного віку, справляти вплив – зазнавати впливу, весняний семестр – осінній семестр, зосереджувати увагу – розвіювати увагу*.

Отже, конверсивні корелятивні зміни – це такі, що означають співвідносні поняття. Серед педагогічних конверсивів можна виділити такі групи корелятивних термінів: парні, порівняльні, взаємообумовлені.

Парні терміни виражають поняття, невіддільні одне від одного, наприклад: *від близького до далекого, від відомого до невідомого, від конкретного до абстрактного, аналіз і синтез, індукція і дедукція* та ін.

Порівняльні терміни виражають поняття, які зіставляються, наприклад, *діти активні і пасивні, ігри індивідуальні і колективні, увага довільна і мимовільна, рухи*

координовані і некоординовані, дисципліна внутрішня і зовнішня, рисихарактеру природжені і набуті та ін.

Взаємообумовлені терміни означають поняття про взаємозалежні явища, наприклад: *оточення і виховний процес, організм і середовище, виховання і навчання, школа і життя, теорія і практика, національне питання і народна освіта* та ін.

У мовознавстві конверсія трактується вченими як одна із важливих системоформувальних категорій, що корелюють лексичну семантику [див. праці 1; 2; 4; 12]. Однак праць, де досліджується семантика конверсивів, надзвичайно мало, а в монографіях із проблем термінологічної лексики це питання майже не розглядалося [8, с. 88-89]. Проте роль конверсивної кореляції у формуванні специфічної системності словника мови науки значна, що й зумовило нас звернути увагу на дану лінгвістичну категорію в системі педагогічної лексики.

У лексиці конверсія передається різними словами – лексичними конверсивами, які виражають двосторонні суб'єктно-об'єктні відношення і мають на цій підставі як мінімум дві валентності. Пор.: “В.В. Виноградов – *учень* Л.В. Щерби” і “Л.В. Щерба – *учитель* В.В. Виноградова” [5, с. 234]. Як бачимо, при перетворенні за конверсією суб'єкт і об'єкт міняються місцями у реченні. Такі висловлювання мають однакову предметну віднесеність і використовуються як синонімічні засоби мови, з допомогою яких може підкреслюватися різниця в актуальному членуванні речення.

Існують мовні одиниці, які передають конверсію без корелятивів, наприклад: *товариш, колега, співробітник, друзини, гратися, сваритися* і т. ін. Їх синтактичні та семантичні властивості передають конверсивні відношення як у вихідному, так і в перетвореному реченні (пор.: “Івченко – *товариш* Петренка” – “Петренко – *товариш* Івченка”, “Дмитрик *грається* з Васильком” – “Василько *грається* з Дмитриком”). Корелятивність таких педагогічних лексем визначається у контексті.

Класифікуючи корелятивні конверсиви, можна виділити структурні і семантичні типи. Структурні типи визначаємо за належністю до частин мови: конверсиви – іменники (*запитання – відповідь, зосередженість – неувважність*), конверсиви – прикметники (*гуманітарний – технічний, тупий – розумний*), конверсиви – дієслова (*абстрагувати – конкретизувати, лякати – боятися*), конверсиви – прислівники (*весело – сумно, швидко – повільно*). Семантичні типи конверсивних корелятивів виділяються за спільністю їх значень, наприклад, передавання інформації (*складати – приймати, переказувати – описувати*), заповнення чого-небудь (*містити – входити*) та ін.

В українській педагогічній лексиці відношення конверсивності спостерігається при побудові термінів-словосполучень: *судження аналітичне і синтетичне, реакція позитивна і негативна, освіта гуманітарна і технічна, закон суперечності і тотожності, читати швидко – читати по складах*.

Про конверсивну кореляцію у педагогічній лексиці можна говорити тільки в межах однієї ідеологічної концепції, і дихотомія першого рівня *так – ні* не завжди достатня. У лексиці педагогіки треба зважати на цей факт, оскільки тут антонімічні і конверсивні кореляції далеко не вичерпують усіх різноманітних видів

протилежності. Якщо розглядати як конверсиви вирази *школа* і *церква*, *навчання* і *праця*, *політика* і *педагогіка*, то лише в межах певної ідеологічної концепції, яка панує в суспільстві, тобто враховуючи ідеологему кожного терміна.

Корелятивні педагогічні лексеми вживаються у текстах як разом, так і окремо. Якщо один із конверсивів уживається в тексті, а інший – ні, то він домислюється внаслідок наявних закономірностей між суб'єктом і об'єктом. Відображаючи одну й ту ж дію чи відношення, конверсиви вживаються в співвідносних конструкціях відповідно з прямою і зворотною рольовою структурою [3, с. 268]. Введення обох конверсивів у текст є прийомом двостороннього експресивного підкреслювання думки (пор.: *відсутність диференційованого та індивідуального підходу до учнів; перевага кількісного аналізу над якісним* і т. ін.).

Антонімія і конверсія використовуються у педагогіці досить широко як стилістичний засіб. Їх можливості у цьому плані вужчі, ніж у синонімії. Основна стилістична функція педагогічної антонімії і конверсії – експресивно-емоційне підкреслення важливої думки шляхом уведення в текст обох антонімів чи конверсивів.

Таким чином, досліджуваний матеріал показує, що конверсивна кореляція, як і антонімія, – одна з найважливіших систематизаційних категорій української педагогічної лексики. Ці категорії змінюються у процесі історичної системи: із входженням до їх складу лексичних і семантичних неологізмів виникають нові антонімічні протиставлення, нові відношення конверсивності, багато в чому обумовлені зовнішньомовною мотивацією.

Список літератури

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – М., 1974.
2. Величко А.В. Семантическая характеристика конверсивов к глаголам речи. – В кн.: Лексика: Лекции / Под ред. проф. И.П. Ломтева. – М., 1973.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. – К., 2006.
4. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику. – М., 1978.
5. Новиков Л.А. Конверсия. – В кн.: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1998.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава, 2006.
7. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. – К., 1991.
8. Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К., 1984.
9. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология. – М., 1989.
10. Тараненко О.О. Конверсія. – У кн.: Українська мова: Енциклопедія // Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К., 2000.
11. Уколова В.И. Исторический факт как система. – В кн.: Системный метод и современная наука. – Новосибирск, 1972.
12. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М., 1968.

Разумейко М.С. Конверсивная корреляция в педагогической лексике современного украинского языка / М.С. Разумейко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 119-123

В статье рассмотрена конверсивная корреляция в педагогической лексике современного украинского языка и показано её сопоставление с антонимическими отношениями в терминосистеме.

Ключевые слова: педагогическая лексика, конверсивная корреляция, конверсия, конверсивные коррелятивные термины, антонимия.

Razymeyko M.S. Conversion correlation in pedagogic vocabulary of contemporary Ukrainian language / M.S. Razymeyko // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2011. – V. 24 (63), №1 P. 2. – P. 119-123

The article is devoted to analyzing conversion correlation in pedagogic vocabulary of contemporary Ukrainian language. It shows its comparison with antonymic relations in terminosystem.

Key words: pedagogic vocabulary, conversion correlation, conversion, conversive correlative terms, antonymy.

Стаття надійшла до редакції 29 вересня 2010 року